

Z několika postřehů, jež jsem o Českově práci uvedl, vyplývá, že její přínos je nemalý. Češka rozhodně přispěl ke konkrétnějšímu vystižení základních vývojových zákonitostí otrokářského systému. Podotkneme, že Češka je neobyčejně citlivý k novým jevům v rámci otrokářské společnosti, a mnohé jeho závěry jsou cenné i pro badatele zabývajícího se obdobím pozdějším. Mimoto se Českově podařilo podat názorný obraz života příslušníků vykořisťované třídy, a jeho příspěvek splňuje tedy nároky, které se právě v době současné po této stránce kladou na historiografii.

Jaroslav Kudrna

Franz Bömer, Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom I.: Die wichtigsten Kulte und Religionen im Rom und im lateinischen Westen. Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, Jhg. 1957, Nr. 7, Wiesbaden, F. Steiner, 1958, 206 str.

Bömerova práce o náboženství otroků ve starověkém Římě se zabývá jednak otázkou, které kulty byly u otroků nejvíce rozšířeny, jednak působením otroků v náboženských kolegiích. Náboženství otroků nebylo dosud monograficky zpracováno a ani souborné práce o římském náboženství se tímto problémem nezabývaly; je tedy B. dílo o to záslušnější.

Autor úvodem říká, že otroci měli své náboženství, ale nesnaží se v dalším výkladu podrobněji vymezit, čím se lišilo od oficiálního. Ukazuje pouze, že u otroků byly v největší oblibě ty kulty, které buď nebyly v oficiálním náboženství zastoupeny (např. Silvanus, který neměl oficiální kult), nebo kulty méně významné. Otroci byli též nositeli a šířiteli cizích, zvláště orientálních kultů v latinské části římské říše, ale — jak B. ukazuje (str. 188) — většina se jich již na konci republiky, zvláště pak za principátu vzdala svých původních bohů a přijala bohy římského státu. Z velkých kultů nachází u otroků hlavně kult Iova Libera a s ním související kult Dia Eleutheria a kult Mithrův. U Mithrova kultu vystupuje B. proti názoru, že měl demokratický charakter. Říká, že otázka, zda a v jaké míře je antický kult demokratický, může být zodpověděna nejspíše tím, jak se kult staví k otrokům a k ženám. Pod tímto zorným úhlem B. demokratičnost Mithrova kultu odmítá, neboť není u něho znám ani jeden případ účasti žen. Ani nápis CIL VI, 377 nelze podle B. (str. 171 n.) uvádět jako doklad pro spojení žen s tímto kultem.

Hodně pozornosti věnuje B. účasti otroků v kolegiích. Ukazuje, že otroci, pokud byli ve službách kněžských kolegií nebo chrámů, nebyli tu svou službou kultovně vázáni k příslušnému božstvu, a že tedy nebyli bezprostředně zapojeni do státních kultů. U otrockých kolegií B. zjišťuje, že jde většinou o kolegia pohřební a že sdružují ponejvíce příslušníky stejného povolání (str. 57—78).

O Bömerově knize lze říci, že poskytuje dobrý přehled o zvoleném tematatu. Autorovi lze vytknout, že nepřihlédl též k dřívějším pracím *E. M. Štajermanové* věnovaným témuž tematatu, ovšem srovnáme-li novou práci uvedené autorky (Krizis rabovladel'českogo stroja v zapadnych provincijach Rimskoj imperii, Moskva, 1957), v níž jedna část je věnována též náboženství otroků (str. 124—150), s B. dílem, zjistíme, že oba docházejí v určitých bodech ke stejným závěrům. B. si navíc všímá i republiky, kdežto Št. nikoli, jedná však proti B. i o křesťanství, které B. ponechává stranou, což jeho práci ochuzuje. I tak je to však kniha dobrá a záslušná, která obohacuje naše vědomosti o stránce života otroků dosud opomíjené.

Zdeněk Zlatuška